

BADIIY ASARLARDA ARGOLARNING QO‘LLANILISHI

Xolmatov Shaxriyor Zoxidjon o‘g‘li,

FarDU o‘qituvchisi

xolmatov2020@inbox.ru

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15243790>

Annotatsiya: Ushbu maqolada badiiy asarlarda argo so‘zlarning qo‘llanilishi, ularning badiiy-estetik ahamiyati va funksional xususiyatlari tadqiq etilgan. Argolar badiiy asarlarda personajlarning nutqini individuallashtirishda, davr ruhini va ijtimoiy muhitni tasvirlashda muhim vosita ekanligi ko‘rsatilgan. Maqolada o‘zbek va jahon adabiyotidan olingan misollar asosida argolarning badiiy matnlardagi lingvopoetik imkoniyatlari tahlil qilingan hamda ularning badiiy asar uslubini shakllantirishdagi roli yoritilgan.

Kalit so‘zlar: argo, badiiy asar, personaj nutqi, leksik birlik, so‘zlashuv uslubi, ijtimoiy muhit, lingvopoetika, individual uslub.

Badiiy adabiyotning muhim xususiyatlaridan biri - til vositalaridan unumli va samarali foydalanishdir. Zamonaviy tilshunoslikda badiiy matnni tahlil qilish jarayonida uning lingvopoetik xususiyatlariga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Bu jarayonda asarda qo‘llanilgan har bir til birligi, jumladan, uslubiy bo‘yoqdor so‘zlar, xususan argolarning o‘rni va ahamiyati chuqur o‘rganilmoqda.

B. Mengliyev ta’kidlaganidek, “Badiiy asarda qo‘llaniladigan har bir til birligi muayyan badiiy-estetik yukni ko‘taradi, yozuvchining ijodiy niyatini ro‘yobga chiqarishga xizmat qiladi” [1:33]. Shu nuqtai nazardan, argolar ham yozuvchining g‘oyaviy-badiiy maqsadlarini amalga oshirishda o‘ziga xos funksiyani bajaradi.

Zamonaviy lingvopoetikada argolarning o‘ziga xos jihatlariga alohida e‘tibor qaratilmoqda. I. Toshmatov ta’kidlaganidek, “Argo – adabiy til doirasiga kirmagan, faqat ma’lum ijtimoiy guruhlar o‘rtasida qo‘llaniladigan so‘zlar bo‘lib, ular badiiy adabiyotda ekspressivlik, emotsionallik, ta’sirchanlikni ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi” [2:56]. Shuningdek, argolarning badiiy matnda qo‘llanilishining nazariy asoslarini yaratishda T. Qurbonov, H. Ne‘matov, E. Begmatov, R. Qo‘ng‘urov kabi olimlarning tadqiqotlari ham muhim rol o‘ynagan.

Argolar adabiyotda, xususan, XIX asrdan boshlab faol qo‘llanila boshlagan. Bu jarayon realizm oqimining rivojlanishi bilan bevosita bog‘liq. Chunki realistik asarlarda jamiyatning turli qatlamlari, ularning turmush tarzi, tili va madaniyati aks ettiriladi. O‘zbek adabiyotida bu jarayon Abdulla Qodiriy, Cho‘lpon, Oybek, Abdulla Qahhor kabi yozuvchilar ijodidan boshlangan [3:67].

N. Mahmudov o‘zining “O‘zbek realistik nasrida til va uslub” nomli monografiyasida: “O‘zbek realistik nasrining shakllanishida personajlar nutqini individuallashtirishda og‘zaki nutq elementlari, jumladan, argolarning o‘rni beqiyos.

Ayniqsa, A. Qodiriy va Cho‘lpon ijodida bu hodisa yaqqol namoyon bo‘ladi” deb ta’kidlaydi [4:124].

Tilshunos olim M. Hakimova esa “XX asr boshlaridagi o‘zbek adabiyotida argolarning qo‘llanilishi asarning realizm tamoyillariga mosligi, haqqoniyligi, tabiiyligi va ta’sirchanligini oshirishga xizmat qilgan” deb yozadi [5:45]. Bu fikrlarni tasdiqlovchi ko‘plab misollar A.Qodiriyning “O‘tkan kunlar”, Cho‘lponning “Kecha va Kunduz” romanlarida uchraydi. Masalan, “O‘tkan kunlar” romanidagi **“g‘o‘daymak”, “to‘polon qilmoq”, “maynavozchilik”** kabi so‘z va iboralar personajlar nutqining tabiiyligi va haqqoniyligini ta’minlashga xizmat qilgan.

Badiiy asarda argo so‘zlarning qo‘llanilishi bir qator muhim vazifalarni bajaradi:

1. Personajning ijtimoiy muhitini ko‘rsatish vazifasi. Argolar personajning qaysi ijtimoiy qatlam yoki guruhga mansubligini ko‘rsatishda muhim vosita hisoblanadi. G.Rahimov ta’kidlaganidek, “Chingiz Aytmatovning “Asrga tatigulik kun” romanidagi mankurtlar tilida ishlatilgan argolar ularning dunyoqarashini ochib berishga xizmat qilgan” [5:122]. Shuningdek, Z.Alimova Tohir Malikning “Shaytanat” romanidagi jinoyatchi guruhlar tilidagi argolarni tahlil qilib, ularning personajlar ijtimoiy muhitini yoritishdagi ahamiyatini ko‘rsatib bergan [8:34].

Tilshunos olim A.Nurmonov ta’kidlaganidek, “Argolar personajlar nutqida ularning ijtimoiy kelib chiqishi, kasbi, jamiyatdagi mavqei haqida “so‘zsiz” ma’lumot beradi. Bu esa yozuvchiga ortiqcha tavsiflardan qochish imkonini yaratadi” [9:56]. Buni biz Said Ahmadning “Ufq” trilogiyasida ham ko‘rishimiz mumkin. Asarda uchraydigan “ko‘knorixo‘r”, “bangi”, “qimorchi” kabi ijtimoiy guruhlarni ifodalovchi argolar personajlarning jamiyatdagi mavqeini aniq ko‘rsatishga xizmat qilgan.

2. Personaj nutqining individualligini ta’minlash vazifasi. Argolar personaj nutqining individualligini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. M. Soliyeva o‘z maqolasida F. Dostoyevskiyning “Jinoyat va jazo” asarida har bir personaj nutqidagi argolar ularning xarakterini ochib berishda muhim vosita bo‘lganini ta’kidlaydi [6:89].

D.Xudoyberganova o‘zining “Badiiy matndagi konnotativ ma’nolar” nomli tadqiqotida: “Badiiy asarda personaj nutqining individuallasuvi, avvalo, uning leksik tarkibidagi konnotativ ma’noli so‘zlar, xususan, argolar orqali yuzaga chiqadi” degan xulosaga keladi [10:78].

Shuningdek, Sh.Turniyazov “Personaj nutqining individualligini ta’minlashda argo so‘zlar uning xarakterini ochishdagi eng kuchli va ta’sirchan vositalardan biridir” deb ta’kidlaydi [7:67]. Bu fikrni E. Hemingueyning “Alvido, qurol” romanidagi harbiy argolar orqali harbiy xizmatchilar nutqining individuallashtirish bilan ham ko‘rish mumkin.

3. Davr ruhini, tarixiy sharoitni aks ettirish vazifasi. Argolar asarda tasvirlangan davr ruhini, tarixiy sharoitni aks ettirishda ham muhim ahamiyatga ega. S.Karimov o‘z tadqiqotida Pirmqul Qodirovning “Yulduzli tunlar” romanidagi tarixiy argolarni tahlil qilib, ularning asarda tasvir etilayotgan davrning tilini qayta tiklashdagi ahamiyatini ko‘rsatib bergan [7:118]. X. Doniyorov ta’kidlaganidek, “Tarixiy asarlarda qo‘llanilgan davrga xos argolar asarda tasvirlangan zamonga xos bo‘lgan til manzarasini yaratish, o‘quvchini o‘sha davr muhitiga ‘sezdirmay’ olib kirish imkonini beradi” [11:95]. Bu fikrni O. Yoqubovning “Ulug‘bek xazinasi” romanida qo‘llanilgan “navkar”, “yasovul”, “qorovul”, “mulozim” kabi tarixiy argolar misolida ham ko‘rishimiz mumkin.

4. Asarning milliy o‘ziga xosligini ko‘rsatish vazifasi. L.Abdurahmonova ta’kidlaganidek, “Har bir xalq tilida mavjud bo‘lgan argolar o‘sha xalqning milliy xususiyatlari, turmush tarzi, madaniyatini aks ettiradi. Shu nuqtai nazardan, badiiy asarlarda qo‘llanilgan argolar asarning milliy o‘ziga xosligini ko‘rsatishda muhim rol o‘ynaydi”[13:45]. Bu fikrni Sh.Xolmirzayevning “Olabo‘ji” qissasida qo‘llanilgan cho‘ponlar muhitiga xos “qo‘ra”, “ko‘klamak”, “sovliq”, “qo‘zi” kabi argo so‘zlar misolida ham ko‘rish mumkin.

O‘zbek zamonaviy nasrida argolarning qo‘llanilishi Tohir Malik, O‘tkir Hoshimov, Xurshid Do‘stmuhammad, Nazar Eshonqul kabi yozuvchilar ijodida keng kuzatiladi. B. To‘xliyev O‘tkir Hoshimovning “Ikki eshik orasi” romanidagi argolarni tahlil qilib: “Romanda uchraydigan so‘zlashuv uslubiga xos birliklar, xususan, argolarning qo‘llanilishi asarning hayotiyliigi va ta’sirchanligini oshirgan, personajlar nutqining individualligini ta’minlagan” degan xulosaga keladi [12:112]. Romanda “taraqlatmoq” (urmoq), “shapka” (rahbar), “dumini tugib qoch” (qoch) kabi argolar personaj nutqining hayotiyliigi va tabiiyligi, shuningdek, davrga xos bo‘lgan so‘zlashuv uslubini ko‘rsatishga xizmat qilgan.

Shuningdek, N.Eshonqul asarlarida argolarning qo‘llanilishi haqida U.Normatov: “Yozuvchi argolardan foydalanish orqali zamondoshlarimiz tilining o‘ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi, bu esa asarning haqiqiy hayot bilan uzviyligini ta’minlaydi” deb ta’kidlaydi [13:67]. Masalan, N. Eshonqulning "Maymun yetaklagan odam" qissasida qo‘llanilgan yoshlar argosi qissa voqealari sodir bo‘layotgan davrning ruhini, yoshlarning dunyoqarashini ko‘rsatishga xizmat qilgan.

Jahon adabiyotida ham argolarning qo‘llanilishi keng tarqalgan. Olim I.Ketmonov o‘zining “Jahon adabiyotida sotsiolingvistik omillar” monografiyasida: “Jahon adabiyotida argolarning qo‘llanilishi realizm va naturalizm oqimlarining rivojlanishi bilan bog‘liq. XIX asr adabiyotida, xususan, O. de Balzak, E. Zolya, Ch.Dikkens asarlarida ijtimoiy qatlamlarning tili tasviri muhim o‘rin tutadi” deb

yozadi [14:124]. E.Hemingveyning asarlarida harbiy argolar personajlarning ruhiy holatini, ularning urushga bo‘lgan munosabatini ko‘rsatishda muhim rol o‘ynagan. J.Selindjerning “Javdar ichidagi qo‘riqchi” asarida o‘smirlar argosi keng qo‘llanilib, asarning haqiqiyligini ta‘minlashga xizmat qilgan.

Argolarning badiiy asarlarda qo‘llanilishi uslubiy jihatdan ham ahamiyatlidir. O.Mo‘minov o‘z ilmiy ishida: “Badiiy asarda argolarning qo‘llanilishi asarning janri bilan ham bog‘liq. Masalan, detektiv janridagi asarlarda jinoyatchilar muhitiga xos argolar ko‘proq uchrasa, yoshlar hayotini aks ettiruvchi asarlarda yoshlar argosi ko‘proq uchraydi” degan fikrni ilgari suradi [14:78]. K.Yo‘ldoshev argolarning badiiy asarlarda qo‘llanilishi haqida: “Argolardan o‘rinli foydalanish muhimdir. Chunki ularning haddan tashqari ko‘p qo‘llanilishi asarning badiiy qiymatiga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin” deb ta‘kidlaydi [15:92]. M.Qodirov esa: "Argolarni tanlash va qo‘llash jarayonida yozuvchi ularning uslubiy imkoniyatlarini, ekspressiv-emotsional xususiyatlarini hisobga olishi muhim" deb ta‘kidlaydi [8:35]. Chunki argolarning asosiy maqsadi – personajlar nutqini individuallashtirish.

Xulosa qilib aytganda, badiiy asarlarda argolarning qo‘llanilishi asarning haqqoniyligini ta‘minlash, personajlar nutqini individuallashtirishda muhim vosita hisoblanadi. Ular personajning ijtimoiy muhiti, dunyoqarashi, xarakteri haqida ma‘lumot beradi hamda asarning badiiy-estetik qiymatini oshiradi. O‘zbek va jahon adabiyotida argolardan foydalanish tajribasini o‘rganish orqali ularning badiiy matnda tutgan o‘rni va ahamiyatini yanada chuqurroq tushunish mumkin.

Zamonaviy o‘zbek tilshunosligida badiiy matnda argolar qo‘llanilishining lingvopoetik xususiyatlarini yanada chuqurroq o‘rganish, ularning badiiy asar matni shakllanishidagi o‘rni va rolini aniqlash kelajakdagi tadqiqotlar uchun muhim va dolzarb mavzu bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mengliyev B. Hozirgi o‘zbek tili. – Toshkent: Adabiyot uchqunlari, 2021.
2. Toshmatov I. Badiiy asar tilining lingvopoetik tahlili. – Toshkent: Turon zamin ziyo, 2022.
3. Qo‘chqorova N. Badiiy asarlarda til vositalarining qo‘llanilishi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
4. Mahmudov N. O‘zbek realistik nasrida til va uslub. – Toshkent: Akademnashr, 2020.
5. Hakimova M. XX asr o‘zbek adabiyotida leksik-uslubiy vositalar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
6. Soliyeva M. Jahon adabiyotida og‘zaki nutq elementlarining badiiy ifodasi. Filologiya masalalari jurnali. №2, 2021.
7. Turniyazov Sh. Personaj nutqining lingvopoetik xususiyatlari. – Toshkent: Ijod dunyosi, 2020.
8. Alimova Z. Badiiy matnda leksik birliklarning uslubiy xususiyatlari. – Toshkent: Akademnashr, 2023.
9. Nurmonov A. Zamonaviy o‘zbek nasrida so‘zlashuv uslubi elementlari. O‘zbek tili va adabiyoti. №4, 2023.
10. Xudoyberganova D. Badiiy matndagi konnotativ ma‘nolar. – Toshkent: Fan, 2022.